

Trekvlinders in 1991 (tweeënvijftigste jaarverslag) (Lepidoptera)

R. DE VOS, A. L. M. RUTTEN & B. J. LEMPKE

R. DE VOS, A. L. M. RUTTEN & B. J. LEMPKE, 1993. MIGRATING LEPIDOPTERA IN 1991 (FIFTYSECOND REPORT). - *ENT. BER., AMST.* 53 (4): 51-60.

Abstract: In 1991 22 species of migrating Lepidoptera and 5 migrating indigenous species were observed in The Netherlands. In this report the results of 180 observers are given per decade. Most interesting were *Zeiraphera diniana*, *Ancylosis oblitella* and a fourth specimen of *Lithophane leautieri*. Striking were the large numbers of *Autographa gamma* and the migration of *Aglais urticae* and *Hipparchia semele*.

Instituut voor Taxonomische Zoölogie (Zoölogisch Museum), Plantage Middenlaan 64, 1018 DH Amsterdam.

Inleiding

In 1991 werden 22 trekvlindersoorten geregistreerd en van vijf inheemse soorten werd migratie waargenomen. Een overzicht hiervan volgt in dit tweeënvijftigste jaarverslag.

In fig. 1A en 1B worden respectievelijk de neerslagduur en temperatuur weergegeven, waargenomen te De Bilt in 1991 (volgens het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI, 1992)). De mogelijke invloed van deze weersomstandigheden op het voorkomen van de trekvlinders in 1991 wordt kort besproken.

Medewerkers

Van de volgende 180 medewerkers en instellingen ontvingen we bruikbare gegevens voor dit jaarverslag, waarvoor onze hartelijke dank:

B. van Aartsen, A. Adriaans, H. Albertema, A. Alberts, K. Alders, B. van As, J. Asselbergs, J. de Bakker, R. Beenen (Bureau Milieu-inventarisatie Provincie Utrecht), H. Beers, J. Bielen, H. Bijl, H. Blokhuis, Th. Blokland, S. de Boer, E. Boeve, H. Bolk, L. Bonhof, H. Bosma, L. Bot, W. Briër, T. van den Broek, mevr. W. de Brouwer, B. Brugge, H. Bunjes, J. Bunnik, M. Capello, mevr. B. Dekker, M. Delnoye, L. van Deventer, H. Dolfien, W. Domhof, D. Doornheijn, mevr. T. Duijm-van Oyen, N. Elfferich, A. & W. Ellis, C. Felix, G. Flint, A. Franssen, M. Franssen, H. Gaasbeek, mevr. H. Gehéniau-Lasance, M. Giesendorf, V. van der Goot, J. Goudzwaard, W. Grinwis, mevr. L. Groen, A. Groenendijk, A. Grosscurt, G. Helmers, P. de Heus, K. Hoek, B. Hoekstra, W. Hogenes, H. Holsteijn, L. en C. D'Hoore, H. Horn, E. Houkes,

J. Huisman, K. Huisman, A. Jacobs, R. Jacobs, M. Jansen, P. Jeschar, A. de Jonge, Y. Jongema, G. Jonker, A. Joppe, K. Kaag, I. Kaijadoo, D. van Katwijk, mevr. M. de Keijzer, J. Kerseboom, D. Keurhorst, mevr. J. Kiel-Hartog, T. Kleijn, M. Klemann, mevr. E. Koopmans-Grommé, H. Kortekaas, J. Koster, P. Kreijger, J. Kuchlein, H. Lavrijsen, mevr. J. van Leeuwen, V. Lefeber, B. Lempke, mevr. L. Lempke, H. Lempke, H. de Loeff, J. Lucas, H. Meek, P. Meininger, Br. F. Melkert, G. van der Meulen, G. Minnema, G. van Minnen, F. Moelans, P. van der Molen, mevr. E. Molin-Neef, J. Moonen, H. Nagel, Ch. Naves, K. Nieuwland, P. Oomen, W. Oord, J. van Oort, A. van Oosten, F. van Oosterhout, C. Ottenheijm, G. Padding, J. Peerenboom, K. Penners, J. Pfenning, D. Piet, J. van Piggelen, W. Poppe, D. Prins, A. van Randen, A. Remeus, B. Rietman, C. de Rijck, D. Rijkers, P. Rooij, W. van Rooijen, A. Rutten, M. Schevers, G. Schingenga, R. Schouten, mevr. J. Schuitman, J. Sentjens, mevr. J. Sinnema-Bloemen, J. Slot, G. Smeets, A. Smit, F. Smit, mevr. M. Smulders, P. van Son, E. van der Spek, H. Spijkers, D. Stienstra, J. Stolk, E. Taelman, D. Tempelman, A. Terlien, J. Tilmans, A. van Tuijl, H. Veen, B. van der Veen, W. Veerman, C. de Veld, A. Veldhuijzen, mevr. D. Vethaak-Nijkamp, R. Vis, C. Viveen, K. Vlaanderen, De Vlinderstichting, M. Vos, R. de Vos, P. Vranken, J. de Vries, P. Vroegindewij, J. van Vuure, J. Wedts de Swart, P. van Wely, M. de Werd, H. Werners, A. Westerneng, R. Westerneng, G. Wilmlink, Natuurorganisatie "De Windbreker", Th. Wip, L. Witmond, mevr. K. Witvoet, H. van Woerden, H. Wolters, Zeeuws Biologisch Museum, P. Zegers, Ph. Zeinstra, O. Zijlstra, P. Zumkehr.

Waarnemingen

In 1991 was de gemiddelde temperatuur in vergelijking met de voorgaande drie jaren vrij normaal. Over het algemeen was het jaar te

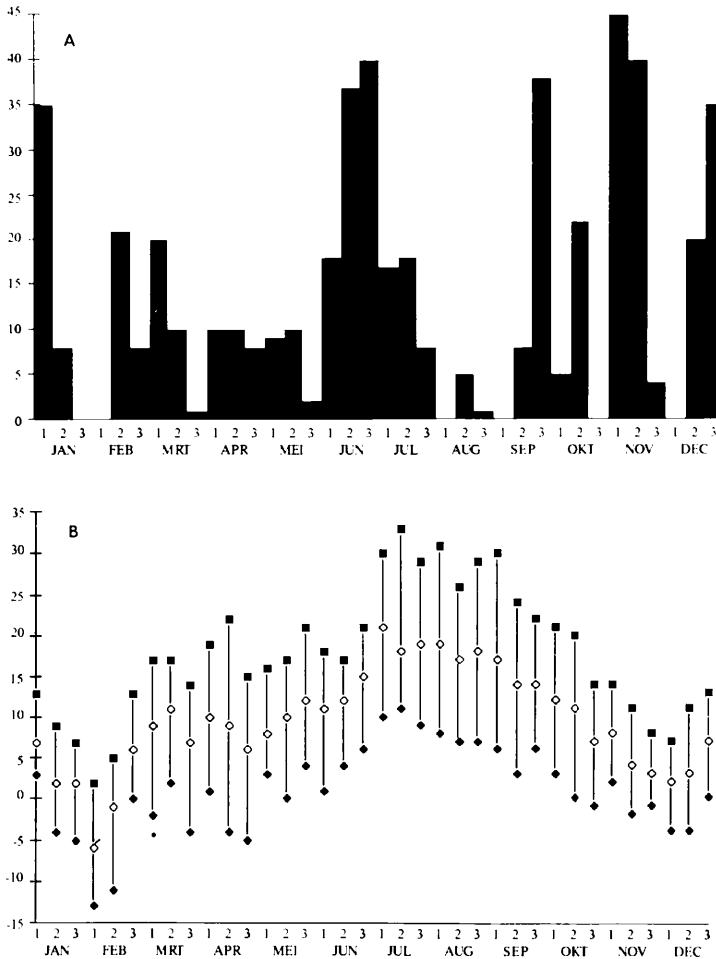


Fig. 1A-B. Weersomstandigheden in 1991, waargenomen te De Bilt (volgens Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut, 1992). 1A, neerslagduur per decade in uren; 1B, maximum-, minimum- en gemiddelde temperatuur per decade in graden Celsius.

droog en met name in de zomermaanden erg warm. De winter 1990-1991 was wederom zacht, alleen februari was vrij koud. In maart en april was het vrij zacht, maar in mei bleven de temperaturen laag. Juni zal iedereen zich nog herinneren, deze was te koud en vooral veel te nat. Van de ene op de andere dag kwam op 1 juli een radicale omslag naar zeer warm en droog weer, dat tot half oktober stand hield. November en begin december waren vrij koud, de eerste twee decaden van november waren tevens zeer nat. Het begin van de winter 1991-1992 was zacht (KNMI, 1992).

Vroeger nog dan in de drie voorgaande jaren werden exemplaren van *Vanessa atalanta* en *Autographa gamma* gemeld. De eerste mel-

dingen betreffen zeker overwinterraars, die op hun overwinteringsplaatsen werden betrapt. Het werkelijke migratieseizoen begon voor de atalanta waarschijnlijk reeds in maart, maar voor de meeste soorten pas veel later. Grotere aantallen werden pas in de eerste decade van juli waargenomen, na de koude periode van juni. De drie bekendste soorten *V. atalanta*, *Cynthia cardui* en *A. gamma* hadden een duidelijke tweede generatie in de tweede helft van augustus. Daarna namen de aantallen geleidelijk af tot de plotseling koudere derde decade van oktober, waarna alle aantallen sterk afnamen en er in het koude november nog maar enkele exemplaren gezien werden.

Zoals te verwachten was, is juni zeer slecht

voor de trekvlinders geweest. Slechts zes soorten waren toen vertegenwoordigd, waaronder voornamelijk vrij sterke. Opvallend is de waarneming in deze periode van de gewoonlijk in de late herfst vliegende *Peridroma saucia*.

Een duidelijke relatie tussen windrichting en plotselinge toename in aantallen van bijvoorbeeld de atalanta kan dit keer niet worden gevonden. De noordenwind, die voor de atalanta zo belangrijk zou zijn om noordwaarts te migreren (zie de rapporten van 1989 en 1990), overheerste met name in de periode half april-begin juni. Van een invasie was toen zeker geen sprake. Maar ook in de zomermaanden, toen de meeste soorten plotseling in aantal toenamen, was van een duidelijk aanwijsbare windinvloed geen sprake.

Plutella xylostella (Linnaeus)

De waarnemingen van deze vlinder startte opvallend laat in het seizoen. Pas op 3 juli werden de eerste koolmotjes gemeld van respectievelijk Terschelling, Wezep (Gdl), 's-Gravenzande (ZH) en Venray. Deze late opening van het seizoen heeft ongetwijfeld alles te maken met het koude en natte voorjaar.

De aantallen waren meteen al vrij groot. Op 7 juli viel de topdag van de eerste periode met 31 exemplaren. Na een sterke daling in de derde decade van juli stegen de aantallen weer in augustus. Dit werd tevens de beste maand met een duidelijke piek in de derde decade. Op 25 augustus, de topdag in deze periode, werden op Terschelling 136 exemplaren op heide geteld. Eind augustus namen de aantallen geleidelijk af, hoewel de vlinder tot in oktober nog regelmatig werd waargenomen. Het laatste exemplaar werd op 2 november uit Oosterwolde (Fr) gemeld.

Het jaartotaal bedraagt 855 exemplaren, wat voor deze soort een matig aantal is.

Zeiraphera diniana (Guenée)

Vindplaats: Fr.: Terschelling (Derde Duintjes op de Boschplaat).

Het is nu zo goed als zeker dat de soort in grote delen van Noordwest-Europa geen

standvlinder is, reden waarom de grijze lariksbladroller in 1990 voor het eerst in de trekvlinderregistratie werd opgenomen.

Het voorkomen van deze vlinder is zeer onregelmatig. Na de waarneming van 32 exemplaren in 1990 werd dit jaar slechts één exemplaar gemeld, op 3 juli gevonden op het strand van Terschelling (L. Bot).

Udea ferrugalis (Hübner)

Vindplaats: Fr.: Terschelling (Vissersplak).

Het enige exemplaar van 1991 werd op 26 augustus op Terschelling gevangen. Sinds begonnen werd met de registratie van deze vlinder in 1958 is *U. ferrugalis* uit de meeste jaren gemeld, maar in sterk wisselende aantallen. Deze ene waarneming steekt schril af tegen de 111 meldingen in 1990.

Udea lutealis (Hübner)

Vindplaats: Gdl.: De Imbosch.

Van deze zeldzame pyralide werd op 5 augustus één exemplaar waargenomen door Ch. Naves. De status van deze vlinder is onduidelijk. In de ons omringende landen Duitsland, België en Groot-Brittannië wordt deze soort tot de standvlinders gerekend. Extra onderzoek is daarom nodig om vast te stellen of de hier te lande waargenomen exemplaren migranten zijn.

Nomophila noctuella (Denis & Schiffmüller)

Vindplaats: Fr.: Terschelling (Groede, Groenplak).

Op 2 september werden op Terschelling 23 exemplaren geteld. Dit aantal duidt erop dat hier sprake is geweest van een migratiezwerm. Dit moet een zeer lokaal fenomeen zijn geweest want het is in 1991 bij deze melding van *N. noctuella* gebleven.

Ancylosis oblitella (Zeller)

Vindplaatsen: NB.: Stevensbeek; Zl.: Kortgene.

Ancylosis oblitella is nieuw voor de trekvlinderregistratie.

Tabel 1. Waargenomen aantallen trekvlinders per decade in 1991.

Soort	januari			februari			maart			april			mei		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
1. <i>Plutella xylostella</i>															
2. <i>Zeiraphera dimiana</i>															
3. <i>Udea ferrugalis</i>															
4. <i>Udea lutealis</i>															
5. <i>Nomophila noctuella</i>															
6. <i>Ancylosis oblitella</i>															
7. <i>Colias hyale</i>															1
8. <i>Colias crocea</i>														1	
9. <i>Vanessa atalanta</i>			1			1	1	7	6	6	15	3	5	5	10
10. <i>Cynthia cardui</i>							1				2	1	6		
11. <i>Rhodometra saccharia</i>															
12. <i>Orthonama obstipata</i>															
13. <i>Agrius convolvuli</i>															
14. <i>Acherontia atropos</i>															
15. <i>Macroglossum stellatarum</i>														2	2
16. <i>Agrotis ipsilon</i>															
17. <i>Peridroma saucia</i>															
18. <i>Lithophane leautieri</i>															
19. <i>Spodoptera exigua</i>															
20. <i>Chrysodeixis chalcites</i>															
21. <i>Autographa gamma</i>	1											1	1	7	11
22. <i>Catocala fraxini</i>															

derregistratie. Voor een korte beschrijving van de Nederlandse historie van deze vlinder kan worden verwezen naar de "Handleiding bij het waarnemen en registreren van Nederlandse trekvlinders" (De Vos, 1992). Vanaf het midden van de tachtiger jaren is de soort nog maar sporadisch waargenomen. Op 22 augustus van dit jaar werd door de tweede auteur één exemplaar in de bossen bij Stevensbeek op licht gevangen. Een aantal oudere vangsten kunnen nog vermeld worden van Kortgene (Zl.) (J. van Vuure). Op één datum na werd telkens één exemplaar gevangen, alle op licht: 21 oktober 1982, 7 september 1986, 22 juli en 25 augustus 1989, 11, 12 (2) en 14 augustus 1990 en tenslotte 15 en 21 juli 1991.

Pieris brassicae (Linnaeus)

Op 1 september werd op het Noordzeestrand van Terschelling bij paal 7 een zuidwestwaarts trek waargenomen van in totaal 12 exemplaren.

Pieris rapae (Linnaeus)

Een mogelijk geval van migratie van deze vlinder werd gemeld uit Heinenoord (ZH) door J.

de Vries. In de avond van 2 augustus verschenen 4 exemplaren op licht die na loslaten weer verder vlogen. Helaas was het niet mogelijk de vliegrichting vast te stellen.

Colias hyale (Linnaeus)

Vindplaatsen: Fr.: Terschelling (Noordzeestrand paal 7); Gdl.: Harderwijk, Winterswijk; Zl.: Borssele; NB.: Vlijmen; Lbg.: Echt, Voerendaal, Gulpen, Eys, Susteren, St. Pietersberg.

De eerste gele luzernevlinder werd op 30 mei bij Susteren gezien, waarna het tot 21 juli duurde voor een tweede exemplaar werd gemeld. In augustus werden negen vlinders gezien en de laatste waarnemingen werden op 1 september op Terschelling (2) en te Winterswijk (1) gedaan. Sinds het midden van de zeventiger jaren wordt *C. hyale* beduidend minder waargenomen dan voorheen. Met 14 meldingen behoort 1991 tot de betere jaren van deze periode.

Colias crocea (Fourcroy)

Vindplaatsen: Fr.: Terschelling (Boschplaat, Midsland); NH.: Weesp; ZH.: Melissant, Zoe-

	juni			juli			augustus			september			oktober			november		Tot.
	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	
1.				101	85	24	68	110	264	62	21	29	42	48	3	1		858
2.				1														1
3.									1									1
4.								1										1
5.										23								23
6.					1	1			1									3
7.						1	1	7	1	3								14
8.				1		330	297	701	18	5	2							29
9.	3	7	19	383	412	330	297	701	2680	1548	961	512	396	135	59	1	1	8505
10.	3	2	1	182	88	56	128	1302	2988	864	112	45	25	4	2			5812
11.									1									1
12.									1									1
13.					4			1	1	12	35	175	45	17	2			292
14.	1			1	1			2		3								8
15.	1	1		7	9	22	9	1	9	44	83	73	36	5	4			308
16.				2		4	6		9	9	8	5	7	2				52
17.			1					1		1		1						4
18.												1						1
19.							1											1
20.						1	12	21	44	53	14	24	10	2				181
21.	22	14	58	687	1191	2203	3722	3008	35671	32702	5092	3212	2884	1045	101	7		91645
22.								1										1

termeer, Westlandse Duinen, Meyendel, Honselersdijk, Berkel, Kwade Hoek (Goeree), Kijkduin, Ter Heijde; Zl.: Zierikzee, Ellewoutsdijk, Hulst; NB.: Rechte Heide; Lbg.: Limbricht.

Met in totaal 29 exemplaren was de oranje luzernevlinder goed vertegenwoordigd in 1991. In de afgelopen 20 jaar werd slechts driemaal een hoger aantal bereikt. De reeks meldingen startte met een zeer vroege waarneming op 9 mei op de Rechte Heide (NB). Ook nu duurde het twee maanden voor het tweede exemplaar gezien werd op 10 juli te Zoetermeer. Augustus was de beste maand met 18 waarnemingen in de derde decade. De laatste vlinder werd op 13 september te Melissant gezien. Opvallend is dat de vlinder dit jaar praktisch uitsluitend uit de kustprovincies werd gemeld.

Vanessa atalanta (Linnaeus)

De atalanta werd al vroeg in het jaar gezien met meldingen op 28 januari te West-Terschelling en 27 februari te Cadier en Keer (Lbg.). Gezien de zachte winter van 1991 zouden dit overwinteraars geweest kunnen zijn. In de lijst van vroege waarnemingen verdient de vermelding van J. Wedts de Swart extra aandacht. Op 23 maart werd een verkleumde atalanta in een houtopslag te Axel (Zl) gevonden, het enige vroege exemplaar waarvan met zekerheid kan worden aangenomen dat het een overwinteraar betrof. Ondanks de vroege waarnemingen bleef de vlinder het gehele voorjaar schaars. Zo werden in mei slechts 20 en in juni slechts 29 exemplaren gemeld. Ter vergelijking: in 1990 waren dit er respectievelijk 222 voor mei en 1410 voor juni! Met de komst van beter weer in juli stegen de aantallen sterk. De top werd in augustus bereikt met 3678 exemplaren. In september daalden de aantallen geleidelijk. De waarneming van twee atalanta's op 2 november te Etten-Leur (NB) en 17 november te Gulpen (Lbg) markeerden het einde van het seizoen. In totaal werden ruim 8500 vlinders geteld wat gezien het zeer slechte voorjaar nog redelijk genoemd mag worden.

In de nazomer en herfst van dit jaar werden weer remigratievluchten van atalanta's gemeld. Op 28 augustus werd bij de Hondsbosche Zeewering (NH) een zuidwaarts vliegend exemplaar gezien, op 1 september drie en op 28 september 51 stuks welke allemaal tussen 12.30 en 14.30 uur voorbij vlogen (Natuurorganisa-

tion)

tie "De Windbreker"). Duidelijk zuid- of zuidwestwaarts vliegende vlinders werden verder nog gezien op 4 oktober te Drempt (Gdl) en op 5 oktober te Doesburg (Gdl), op 5 en 27 oktober in totaal zes exemplaren in de buurt van Sittard, op 6 oktober drie op de Strabrechtse Heide, op 8 oktober te Eindhoven en op 15 oktober drie exemplaren op de Tongerense Heide.

Cynthia cardui (Linnaeus)

Het verloop van de waarnemingen van de distelvlinder vertoonde een opvallende gelijkenis met die van de atalanta. Ondanks vroege waarnemingen op 10 maart te Purmerend en op 15 april te Winterswijk, was de vlinder zeer schaars in het voorjaar. Na een eerste piek begin juli volgde een lichte teruggang op het einde van de maand. In augustus namen de aantallen weer sterk toe met een top in de derde decade van niet minder dan 2988 exemplaren! In september werd de vlinder weer snel schaarser. De laatste exemplaren werden op 20 oktober te Balloo (Dr) en 22 oktober te Ouddorp (ZH) gezien. Hiermee kwam het jaartotaal voor de distelvlinder op 5810 stuks, waarmee 1991 tot de betere jaren gerekend kan worden.

Dit jaar bereikte ons ook meldingen van gevonden rupsen. Op 5 augustus meldde K. Alders de aanwezigheid van enkele tientallen jonge rupsen op speerdistel (*Cirsium vulgare* (Savi) Tenore) op de Hoge Veluwe, op 7 augustus werd wederom een rups gevonden op de Hoge Veluwe (N. Elfferich) en op 13 augustus een rups te Rhenen (D. Prins). Deze rupsenvondsten in de eerste helft van augustus sluiten mooi aan op de zeer sterke toename van *C. cardui* aan het einde van de maand.

Voor het eerst werden nu ook meerdere gevallen van remigratie gerapporteerd. Bij de Hondsbossche Zeewering werden op 1 september 14 zuidwaarts vliegende distelvlinders geteld, op 2 september twee, op 8 september één en op 28 september tenslotte twee exemplaren ("De Windbreker").

Aglais urticae (Linnaeus)

Massale migratie is bij de kleine vos in ons land een zeer zeldzaam verschijnsel. Toch is hier in 1991 zeker sprake van geweest. De vlinder was in de maanden augustus en september zeer algemeen. Vooral in de periode tussen 30 augustus en 4 september werden enorme aantallen uit de kustprovincies gemeld. Op Terschelling was de vlinder tussen 22 augustus en 3 september massaal aanwezig met een piek van maar liefst 4650 getelde (!) exemplaren op 2 september (P. Zumkehr). Ook op het vaste land van Friesland vond in de laatste decade van augustus een explosieve toename van deze vlinder plaats die tot in de tweede decade van september voortduurde (H. Bijl). Deze meldingen vallen in dezelfde periode waarin met name aan de kust grote aantallen migrerende kleine vossen werden waargenomen temidden van massale vluchten van gamma-uilen (zie verder in dit verslag). Het is zeker dat de kleine vos binnen Nederland gemigreerd heeft in 1991. Of zijn talrijke voorkomen dit jaar ook voor een deel te danken was aan immigranten is niet bekend, maar wel waarschijnlijk.

Waarnemingen van migratie vielen alle binnen de al eerder gemelde periode tussen 30 augustus en 4 september. Op 31 augustus en 3 september werden te Rotterdam kleine vossen waargenomen die op een hoogte van 10-20 meter (langs een torenflat) richting zuid-zuidwest vlogen met ongeveer 10 vlinders per uur (N. Elfferich). Op 4 september werden op het strand bij Oostvoorne enorme aantallen kleine vossen aangetroffen. Naar schatting zouden het zo'n 50.000 exemplaren geweest zijn. Een deel hiervan vloog met de wind mee naar het zuiden, een ander deel stopte de vlucht om op watermunt, leverkruid of zulte te fourageren. Een ander geval van migratie vond plaats te Meijendel (ZH) waar op 4 september tussen 10.30 en 12.30 uur minstens 130 naar het zuidwesten vliegende vlinders geteld werden (G. Wilmink). Trek vanuit zee naar het strand werd bij Hargen aan Zee (NH) door G. Flint gezien. Op 30 augustus werden 11 exemplaren

geteld, op 31 augustus 13 en op 1 en 3 september respectievelijk enkele tientallen en 40 vlinders.

Issoria lathonia (Linnaeus)

Ook dit jaar werden kleine parelmoervlinders opgemerkt ver buiten de duinen, hun normale biotoop. Te Zoetermeer werd de vlinder tussen 14 en 31 augustus vijfmaal waargenomen door P. van Wely. Telkens één exemplaar werd verder gemeld op 21, 25 en 28 augustus respectievelijk te Warmenhuizen (NH), Oegstgeest (ZH) en Leeuwarden en op 1, 2 en 16 september respectievelijk te Heerhugowaard (NH), Leiderdorp en Ouddorp (ZH).

Hipparchia semele (Linnaeus)

In 1991 kwamen veel meldingen binnen van heidevlinders die ver buiten hun gewone leefgebied gezien werden. Migrerende exemplaren werden met name in Gelderland en langs de duinen waargenomen. De vlinder was vaak massaal te vinden op vlinderstruiken (*Buddleia* sp.) in stadstuinen. G. Flint trof de soort in aantal aan op het strand bij Hargen aan Zee (NH). Misschien dat de door de lange zomer veroorzaakte droogte op de heide plaatselijk tot migratie geleid heeft. Opvallend is dat ook in dit geval de meeste waarnemingen eind augustus gedaan werden, de tijd waarin bij veel andere soorten een piek in de migratie te bespeuren viel.

Danaus plexippus (Linnaeus)

Wellicht de meest beroemde trekvlinder ter wereld. Voorheen was slechts één levend exemplaar uit Nederland bekend, dat op 22 november 1969 op een schip te Rotterdam gevonden werd. Van dit exemplaar was het praktisch zeker dat het een verstekeling betrof. Een tweede, nog oudere waarneming uit Nederland, werd reeds gepubliceerd in het NJN-tijdschrift *Agrion* (Bink, 1960), maar is al die tijd over het hoofd gezien. Op 10 augustus 1960 werd om 05.10 uur ('s ochtends!) door P. Bink een monarchvlinder gezien bij Hoorn/Ooster-

end op Terschelling. Gezien zijn ervaring en de uitvoerige beschrijving in het bewuste artikel twijfelen we geen moment aan de juistheid van de determinatie. Bovendien waren er diverse getuigen op het moment van waarnemen.

Rhodometra sacraria (Linnaeus)

Vindplaats: Zl.: Kortgene.

Slechts één exemplaar werd van deze fraaie, maar meestal zeer zeldzame spanner gevangen op 27 augustus in de lichtval van J. van Vuure.

Orthonama obstipata (Fabricius)

Vindplaats: Zl.: Kortgene.

In de meeste gevallen wordt deze spanner in het zuidwesten van ons land waargenomen. Zo ook deze keer, namelijk een exemplaar op 30 augustus op licht. In 1990 is één exemplaar per abuis onvermeld gebleven. Het betreft een vangst op 29 augustus te Vlaardingen door de heer H. Nagel.

Agrius convolvuli (Linnaeus)

De windepijlstaart beleefde sinds 1983 weer een heel goed jaar. Met een totaal van 292 gemelde exemplaren komt 1991 op de derde plaats. Alleen in 1950 en vooral in 1983 werden er meer gezien, respectievelijk 359 en 716 exemplaren (De Vos, 1992).

De vlinder werd, op de provincies Drenthe en Flevoland na, overal in Nederland gezien, maar de meeste vindplaatsen bevonden zich in de zuidelijke provincies, met name in Zeeland. Fraai is ook het migratieverloop van zuid naar noord. Het eerste exemplaar werd op 15 juli te Terneuzen waargenomen, de volgende drie op 17 en 18 juli, eveneens in Zeeuws Vlaanderen, te Hulst. Pas op 19 augustus werd op Goeree te Ouddorp het vijfde en eind augustus in Limburg het zesde exemplaar gezien. In september en oktober zijn er waarnemingen door het hele land, maar in Friesland voor het eerst pas op 16 september. Zeer opvallend is de plotselinge terugval in waarnemingen in de derde decade van oktober. De intredende koude eiste kenne-

lijk zijn tol. Er werden toen nog slechts 2 exemplaren gemeld, respectievelijk op 21 en 25 oktober. Er werd een groot aantal rupsen gemeld, bijna 400 stuks, en 8 poppen uit "het veld".

Acherontia atropos (Linnaeus)

Vindplaatsen: Fr.: Terschelling (Hoorn), Gersloot, Tijnje; Ov.: Baarlo, Zwartsluis; Gdl.: Barneveld, Elburg, Emst, Epe, Heerde, Wilp, Bussloo; NH.: Texel (De Waal), West-Beemster, Schagen; ZH.: Alphen a/d Rijn, Oud-Beijerland, Klaaswaal, Tinte; NB.: Breda, Keldonk, Biezenmortel; Lbg.: Maastricht.

In vergelijking met de laatste zes jaar is 1991 ook voor de doodshoofdvlinder een gunstig jaar geweest. Er werden in totaal 8 vlinders gemeld, waarvan er twee in bijenkasten werden gevonden, in Epe en op Texel (De Waal), de laatste geheel ingekapseld in een honingraat. De eerste vlinder werd reeds in de eerste decade van juni (datum helaas onbekend) te Oud-Beijerland gezien, de laatste op 8 september te Gersloot (Fr). De overige zes waarnemingen in juli tot en met september zijn zeer verspreid en betreffen steeds een enkel exemplaar. Zoals gewoonlijk zijn er meer rupsen en poppen gevonden dan vlinders, respectievelijk 26 en 10 stuks.

Macroglossum stellatarum (Linnaeus)

Ook de kolibrievlinder was in 1991 in behoorlijk aantal aanwezig. Het jaartotaal van 308 exemplaren behoort tot de beste drie in de afgelopen 15 jaar. Het aantal vindplaatsen is zeer groot en strekt van Schiermonnikoog tot Zuid-Limburg.

Evenals bij de windpijlstaart is er een duidelijk waarnemingspatroon van zuid naar noord. In mei en juni zijn er alleen enkele meldingen uit Zeeland en Noord-Brabant, op 11, 17 en 29 mei de eerste drie te Langenboom (NB), 30 mei de vierde te Wemeldinge (Zl). Pas in juli neemt het aantal toe en verspreidt de vlinder zich over de noordelijke helft van ons land. Opvallend is dat in augustus voornamelijk vangsten bekend zijn uit de middelste provincies Zuid- en Noord-Holland en Gelderland. In september is

de vlinder over het hele land verspreid en neemt pas in de tweede decade van oktober gestaag in aantal af. Het laatste exemplaar werd op 27 oktober binnenshuis in een hotel te Cadzand-Bad (Zl) gevonden.

Er werden in totaal 25 rupsen aan ons gemeld, alle uit het zuidoosten van ons land.

Agrotis ipsilon (Hufnagel)

Vindplaatsen: Fr.: Terschelling (Noordzeestrand paal 7), Oosterwolde; Ov.: Zuidloo; Gdl.: Drempt, Wezep, Hoge Veluwe; NH.: Weesp; Zl.: Kortgene; NB.: Chaam, Vierlingsbeek, Vesseem; Lbg.: Venray, Susteren, Echt.

Beleefden de pijlstaarten een goed jaar, voor *A. ipsilon* is beslist het tegenovergestelde het geval. Slechts 52 exemplaren werden waargenomen, het op één na slechtste jaar. Opvallend is dat vrijwel alle waarnemingen van juli en augustus uit Limburg afkomstig zijn, de eerste twee exemplaren werden op 9 juli te Echt gezien. Slechts één exemplaar werd in deze periode buiten Limburg gemeld van Terschelling, waar het op 22 augustus in het vloedmerk (aangespoeld?) op het Noordzeestrand werd aangetroffen. Pas in september en oktober werd de vlinder ook elders in Nederland waargenomen. Het laatste exemplaar stamt uit Weesp van 14 oktober.

Peridroma saucia (Hübner)

Vindplaatsen: Fr.: Heerenveen; NH.: Oosthuizen; ZH.: Noordwijk; Zl.: Kortgene.

Hoewel geen diepterecord is een jaartotaal van slechts 4 exemplaren bedroevend slecht. Ook in België werd in 1991 dezelfde tendens gevolgd. Voor *A. ipsilon* en *P. saucia* was het bij onze zuiderburen al niet veel beter en werd voor eerstgenoemde zelfs een nieuw diepterecord bereikt (Vermandel, 1992).

Het eerste exemplaar werd reeds op 21 juni te Heerenveen waargenomen en zal ongetwijfeld tot de uiterst zeldzaam in ons land verschijnende eerste generatie behoren. Misschien was dit te danken aan het najaarsachtige juni weer. De overige drie meldingen van de tweede ge-

neratie kwamen alle uit de westelijke provincies, waarvan het laatste exemplaar reeds op 25 september te Oosthuizen werd gemeld.

Lithophane leautieri (Boisduval)

Vindplaats: Zl.: Kortgene.

Dit is het vierde Nederlandse exemplaar. Op 30 september werd deze in een lichtval, wederom te Kortgene (J. van Vuure), aangetroffen. 1991 is daarmee het derde opeenvolgende jaar waarin de vlinder wordt gemeld.

Dat de vlinder in het zuidwesten van Nederland een kleine populatie zou kunnen handhaven is uitgesloten, omdat de rups zich op *Cupressus macrocarpa* Hartweg voedt, een conifeer die niet in Nederland voorkomt. Vermoed wordt dat onze vlinders afkomstig zijn van een populatie in Zuid-Engeland, waar *L. leauteri* zich wel heeft weten te vestigen (De Vos, 1992).

Spodoptera exigua (Hübner)

Vindplaats: ZH.: 's-Gravenzande.

In 1988 werd deze onregelmatig voorkomende trekvlinder voor het laatst waargenomen. Op 3 augustus 1991 werd in de duinen van 's-Gravenzande een exemplaar gevangen op licht (N. Elfferich en J. Lucas).

Chrysodeixis chalcites (Esper)

Vindplaatsen: NH.: Nederhorst den Berg; ZH.: Rotterdam, Vlaardingen, 's-Gravenzande, Zoetermeer, Berkel en Rodenrijs, Brielle, Rockanje; NB.: Chaam, Goirle; Lbg.: Venray, Maasbracht, Steyl.

Wat direkt opvalt bij het vergelijken van de vindplaatsen in 1989, 1990 en 1991 is dat in Zuid-Holland en Noord-Brabant een aantal plaatsen steeds weer vermeld worden. Zeer waarschijnlijk betreffen deze vangsten exemplaren die uit kassen afkomstig zijn. Dit keer was er geen melding uit het noorden van het land. De vlinder wordt nog het meest gezien in het Westland en in het zuiden van ons land. Op 14 oktober werden 3 rupsen gevonden op een balkon op *Pelargonium* sp.. Een vierde exem-

plaar werd op 25 oktober binnenshuis op *Chlorophytum comosus* Ouden aangetroffen, alle te Rotterdam (N. Elfferich en J. Lucas). Het jaartotaal van 181 vlinders is lang niet slecht. De toename in de afgelopen drie jaar kan het gevolg zijn van de oplettendheid van waarnemers, die nu gewaarschuwd zijn voor het voorkomen van deze soort tussen de gewonere gamma-uilen. Anderzijds kan het overleven in kassen of overwintering in de laatste zachte winters debet zijn aan deze toename.

Op de meldingen van 1989 volgen nog aanvullingen. Op 20, 23 en 29 augustus werden toen te Zoetermeer in totaal 4 vlinders waargenomen (P. van Wely).

Trichoplusia ni (Hübner)

Helaas geen nieuwe vangst, integendeel. Een oude vangst afkomstig van Stein (Lbg.) uit 1978, gevangen op 22 september en vermeld in het verslag van dat jaar, bleek bij controle *Chrysodeixis chalcites* te zijn.

Diachrysia chryson (Esper)

Eveneens geen nieuwe vangsten van deze soort, maar drie eerder gemelde exemplaren van *D. chryson* uit Stein (Lbg.), bleken tot *Autographa bractea* (Denis & Schiffermüller) te behoren. Het betreffen 1 exemplaar uit 1963 (16 juli) en 2 uit 1983 (6 en 9 augustus). *Diachrysia chryson* is dus nog zeldzamer dan we eerder reeds vermoedden.

Autographa gamma (Linnaeus)

1991 was voor de gamma-uil één van de betere jaren. Met een totaal van bijna 92.000 getelde vlinders behoort dit jaar in de periode 1963-1991 in de top vijf van succesvolle jaren. In werkelijkheid zijn er natuurlijk veel meer vlinders geweest dan dit jaartotaal, maar het betreft dan ook een steekproef. Omdat op de absolute topdagen van 1 tot 4 september op sommige plaatsen de bloemenweiden, heidevelden en wegbermen werkelijk krioelden van de gamma-uiltjes, zijn helaas veel medewerkers gestopt met het tellen of schatten van de aan-

tallen. Anderen gingen over tot het extrapoleren van aantallen en dat is niet de bedoeling. De schattingen overtreffen anders alle andere jaren bij elkaar. Ook in de handleiding (De Vos, 1992) wordt er nu op gewezen dat er een zo nauwkeurig mogelijke schatting moet plaatsvinden van wat men *ziet*, ook al is de soort nog zo talrijk. Eén en ander doet ons ook twifelen aan de betrouwbaarheid van het jaartotaal van 1975. In de periode van 1963-1991 komt geen van de jaren boven de 100.000 exemplaren uit, behalve 1975 met 475.000. Een bewijs hiervoor zal helaas nooit meer kunnen worden geleverd, omdat de oorspronkelijke gegevens van dat jaar niet bewaard zijn gebleven.

Het seizoen startte al zeer vroeg met een waarneming, afkomstig van de eerste auteur, van een gamma-uil die op 4 januari te Zaan-dam op een paaltje zijn vleugels zat op te pompen en dus net uit de pop gekropen was. Hét bewijs van een overwintering in de buitenlucht, die natuurlijk mogelijk was dankzij de tot dan toe zeer zachte winter. Pas op 27 april werd in de Encigroeve (Lbg.) de tweede gezien. Op 10 mei startte een periode waarin de vlinder vrijwel elke dag werd waargenomen, maar tot 1 juli in zeer kleine aantallen. Het fraaie weer in juli zorgde ervoor dat de aantallen geleidelijk toenamen. Een ware explosie in aantallen vond plaats in de periode tussen 21 augustus en 4 september. Zoals gezegd waren de eerste vier dagen in september de beste voor de soort. Op 2 september werden in het gehele land maar liefst 10.360 exemplaren geteld! Overigens blijkt uit tabel 1 dat de decade ervoor een groter totaal heeft dan de eerste in september. Dat komt omdat na 4 september de waarnemingen drastisch afnamen. Een verklaring hiervoor valt moeilijk te geven. Van werkelijke weersverslechtering is pas sprake in de tweede

decade (dus na 10 september). De enige verandering die in vergelijking tot de dagen ervoor in het weerbeeld optrad is de windrichting. Deze draaide van oost en noordoost naar noordoost en noordwest en geeft dus ook geen duidelijke verklaring, of er moet een nog onbekende oostelijke migratieroute zijn geweest, die met het draaien van de windrichting werd afgesneden. Vanaf 16 oktober namen de waarnemingen flink af en op 10 november werd het laatste, overigens zeer verse, exemplaar te War-der (NH) gezien.

Onze Belgische collega's hebben praktisch hetzelfde ervaren, weliswaar met iets kleinere aantallen vanwege minder waarnemers, maar met vrijwel dezelfde data voor de genoemde bijzonderheden (Vermandel, 1992).

Catocala fraxini (Linnaeus)

Vindplaats: NH.: Ankeveen.

Sinds 1987 werd van het blauwe weeskind geen enkele melding meer gemaakt. Op 16 augustus 1991 was de heer E. Boeve zo gelukkig te Ankeveen een exemplaar te vangen van deze zeer zeldzame trekvlinder.

Literatuur

- BINK, F., 1960. Pim Bink ziet een Monarch op Terschelling. *Agrion* 5 (3): 11-12.
- KONINKLIJK NEDERLANDS METEOROLOGISCH INSTITUUT, 1992. Jaaroverzicht weer jaar 1991. - *Jaaroverzicht van het weer in Nederland* 88 (13): 1-10.
- VERMANDEL, E., 1992. Trekvinders in 1991, achtste jaarverslag (Lepidoptera). - *Phegea* 20 (2): 45-60.
- VOS, R. DE, 1992. *Handleiding bij het waarnemen en registreren van Nederlandse trekvinders*: 1-24. Trekvinderregistratie Nederland.

Geaccepteerd 7.xii.1992.